

УДК 94(477+470)«16/17»

Віталій Щербак

УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВА НА МЕЖІ XVII–XVIII ст.

У статті проаналізовано державні засади Війська Запорозького, сформовані в ході Визвольної війни середини XVII ст. Акцентується увага на трансформації цих правил під час «Руїни» під впливом положень «статей», які уклалися з Московією. На рубежі XVII–XVIII ст. в останній формується абсолютистська форма правління, що позначилося на відносинах з Гетьманщиною. Російська імперська влада взяла курс на ліквідацію Української держави, яка не змогла цьому протистояти.

Ключові слова: Гетьманщина, державні засади, гетьман, Росія, абсолютизм.

Одним із визначальних наслідків Визвольної війни 1648–1657 рр. стало відродження Української держави як спадкоємиці княжої Русі. Формування основних її засад у воєнний період зумовило внутрішнє протистояння, яке тривало кілька наступних десятиліть. Парадоксальність ситуації полягала в прагненні фактично всіх бачити єдиним Військо Запорозьке по обидва боки Дніпра, що яскраво проявилось в універсалах і грамотах козацьких провідників. Водночас кожна із сил намагалася аргументувати свої позиції, посилаючись на дієвість обраного сюзерена — короля Речі Посполитої, московського царя чи турецького султана.

Засади функціонування Української держави ранньомодерної доби знайшли відображення у вітчизняній історіографії¹. Водночас нерідко процес державотворення здійснювався не завдяки, а всупереч політичним чинникам суспільного буття. Один із них постав на межі XVII–XVIII ст. в образі російського абсолютизму. З'ясування обставин та перебігу цього протистояння є темою цієї статті.

У другій половині XVII ст. під впливом різноманітних чинників політична система Війська

Запорозького зазнавала радикальних трансформацій. Республікансько-демократичний режим час від часу набував ознак авторитарного чи олігархічного правління. Якщо при організації центральної влади було вибрано модель козацького адміністрування, то початки її функціонування як повноцінного державного організму засвідчили необхідність принципових змін. Це стосувалося виконавчої влади, алгоритму діяльності її центральних та місцевих органів, козацького судочинства, фінансової системи тощо. Всі ці питання мали розв'язуватися у певній системі координат державного життя Гетьманщини.

Під час Визвольної війни через внутрішні конфлікти та невдачі у здійсненні зовнішньої політики гетьман Богдан Хмельницький поступово почав схилитися до ідеї спадкової влади в Україні й встановлення монархічної форми правління, яка відповідала провідним європейським тенденціям організації ранньомодерного політичного простору. Вже під час переговорів з королівськими комісарами у Переяславі 1649 р. Хмельницький заявив польським послам: «Правда то є, що я людина маленька, але мені Бог дав що є єдиновладним самодержцем руським»². Концентрація влади в одних руках могла б запобігти проявам охлократії у Війську Запорозькому. Цій ідеї слугувало й рішення чигиринської старшинської ради у квітні 1657 р. про передачу булави молодшому сину гетьмана Юрію.

¹ Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. — К.: Інститут історії України НАН України, 2009. — 270 с.; Гуржій О.І. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право. — К.: Основи, 1996. — 223 с.; Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. — 447 с.

² Бібліотека Музею Чарторийських в Кракові. Відділ рукописів. — Спр. 964. — Арк. 14.

Спроба запровадження династії Хмельницьких відображала тенденцію політичного розвитку Війська Запорозького і могла сприяти консолідації української еліти навколо зміцнення ідеологічних засад державотворення. Проте восени 1657 р. політична ситуація в Україні зазнала радикальних змін через обрання гетьманом колишнього генерального писаря Івана Виговського. Здобувши булаву, він відмовився від монархічної ідеї, покладаючись на підтримку козацької старшини, якій на Корсунській раді пообіцяв: «Без вашої військової ради жодних справ не чинити»³, при цьому абсолютно проігнорувавши позицію запорожців. Фактично було взято курс на розбудову олігархічної республіки, що призвело до суттєвого послаблення центральної влади. При роз'єднаності еліти, яка переживала процес формування, відсутності чітких пріоритетів щодо подальшої розбудови Української держави це реально загрожувало розгортанню жорсткої боротьби за гетьманський уряд.

Впровадження в Україні спадкового правління задля стабілізації політичної системи спостерігалося і під час гетьманування Дем'яна Ігнатовича та Івана Самойловича. Водночас закріплювалася практика формування старшинських династій, що вело до утвердження сталих за своїм складом управлінських груп вищого та середнього рівня. Проте в умовах поступового обмеження української автономії досягти мети ставало дедалі складніше. До цього ж додавалися постійні втручання у внутрішні справи Війська Запорозького Речі Посполитої, Московії та Османської імперії.

Державно-правовий статус Гетьманщини в цей період визначали положення Глухівських статей 1669 р., які стали своєрідним політичним компромісом між деморалізованою тривалим збройним конфліктом українською старшиною та виснаженим багаторічною війною з Річчю Посполитою Московським царством. На відміну від Московських статей Івана Брюховецького 1665 р. Росія відмовилася від прямого підпорядкування українських міст і сіл цареві та залучення податкових коштів з України до царської скарбниці. Незважаючи на заборону зовнішніх зносин гетьманського уряду та правове закріплення перебування царських воевод у деяких полкових містах, у цілому забезпечувалися гарантії існування Української держави під зверхністю російської корони. Так, царським воеводам не дозволялося втручатися в українське судочинство, а земельні пожалування залишилися винятковою прерогативою гетьманського уряду⁴.

Означені положення увійшли й до Конотопських статей 1672 р. та Переяславських статей

1674 р., хоча деякі нововведення мали на меті звууження компетенції гетьманського уряду. Протидіючи зовнішнім чинникам, Іван Самойлович, як і його попередники, доклав немало зусиль для збереження соборності Української держави в етнічних межах. Зважаючи на російсько-польські переговори з підготовки мирної угоди, яка передбачала черговий поділ українських земель, гетьман направив до Москви інструкцію, в якій зазначалося, що вся територія західніше Дніпра: «Подольє, Волинь, Подляшье, Подгорье и вся Червоная Русь, которых славно и старинные места Галич, Львов, Перемышль, Ярослав, Люблин, Луцк, Владимир, Острог, Заславль, Корец и иншие найдуются, всегда до монархов российских от початку бытия здешних народов належали и только сто лет тому с небольшим как Польское Королевство ими овладело»⁵. Відповідно пропонувалося залишити ці землі у володінні Війська Запорозького.

Вічний мир 1686 р. між Росією та Річчю Посполитою зневажив позицію української сторони. Це стало ще одним доказом ненадійності московського царя як сюзерена. Тому зусилля Івана Самойловича були спрямовані на зміцнення державних інститутів, обмеження свавілля старшини, охлократії поспільства, про що писали опоненти гетьмана у доносі князю Василю Голіцину влітку 1687 р.: «Все один делает, никого к думе не призывает». Тут же наголошувалося на тому, що гетьман: «людям военным приказывает, чтобы ему, а не монархам верно служили»⁶. У перспективі Іван Самойлович також плекав надію запровадити спадкове гетьманство, що непокоїло козацьку старшину та царську владу. Внаслідок чого остання жорстко розправилася з українським гетьманом та його родину.

Прийшовши до влади у 1687 р., Іван Мазепа погодився на укладання Коломацьких статей, які суттєво обмежували політичну автономію Української держави. Вони вперше заперечували державний характер гетьманської влади та Гетьманщини загалом, означуючи її «Малоросійським краєм гетьманського регіменту», який мав перебувати у тісному зв'язку з Великоросією. Гетьман не мав права вести дипломатичні зносини з іноземними державами, знімати з посад генеральну старшину без царського дозволу, а старшина — переобирати гетьмана. Для його «охорони» в резиденції — Батурині — виділявся полк московських стрільців. Гетьман і старшина зобов'язувалися дбати про зближення з великоросами, особливо через змішані шлюби, для чого

³ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — СПб., 1863. — Т. 4. — С. 43.

⁴ Источники Малороссийской истории, собранные Д.Н. Бантыш-Каменским и изданные О. Бодянским. — М., 1858. — Ч. I. — С. 217–229.

⁵ Костомаров Н.И. Руина. Гетманство Брюховецкого, Многогрешного и Самойловича. Собр. соч. Исторические монографии и исследования. — СПб., 1905. — Кн. 6., т. 15. — С. 338.

⁶ Соловьев С.М. История России с древнейших времен // С.М. Соловьев. Сочинения. — М., 1991. — Кн. VII, т. 14. — С. 385–386.

дозволялося малоросійським мешканцям мати вільний перехід до великоросійських міст⁷.

Характер політичної влади в Україні зазнав суттєвих змін згідно з Московськими статями 1689 р., підписаними у час, коли Петро I потребував підтримки на шляху до самодержавного врядування. Цей документ регулював стосунки Гетьманщини з Російською державою до переходу Мазепи на бік шведського короля Карла XII в 1708 р.

Політична система України пройшла суворі випробовування в ході Великої Північної війни, що супроводжувалося становленням абсолютизму в Росії. Вже протягом XVII ст. там відбувається зростання ролі помісного господарства в економіці країни і відповідно піднесення політичного значення дворянства. У період становлення абсолютизму Олексій Михайлович спирався на дворянство у боротьбі з боярською і церковною опозицією, яка виступала проти посилення царської влади. Наприкінці століття станово-представницька монархія переростає в абсолютну. Форма правління при абсолютизмі залишається колишньою, але її зміст і зовнішні атрибути суттєво змінюються. За царювання Петра I верховна державна влада повністю перейшла до його рук, набувши ознак «східної деспотії» одночасно зі створенням розгалуженої системи чиновницької бюрократії. Остання активно долучилася до проведення цілої низки реформ влади та управління, станового устрою, церкви, а також у галузі культури та побуту. Значною мірою вони позначилися і на становищі Гетьманщини, зокрема її політичній системі.

Згідно з Московськими статями гетьман Іван Мазепа підтримав царя Петра I у військовому протистоянні зі Швецією. Водночас це супроводжувалося широким використанням продуктивних сил і військового потенціалу Гетьманщини. Йшлося не лише про направлення козацьких підрозділів за межі України, але й підпорядкування останніх російським офіцерам, що призводило до численних непорозумінь та конфліктних ситуацій.

У царському оточенні визрівали плани кардинального реформування державного устрою Гетьманщини. Зокрема, за свідченням генерального писаря Війська Запорозького Пилипа Орлика, про таку необхідність заявив у 1706 р. один із найближчих соратників царя Олександр Меншиков, а наступного року на військовій нараді в Жовкві — сам Петро I⁸. Реформи передбачали перетворити

козацьке військо на регулярні підрозділи російської армії, а виборну старшинську адміністрацію замінити воєводською чи губернаторською.

Занепокоєння гетьмана Івана Мазепи і козацької старшин планами Петра I зумовило пошук альтернативи союзнитва серед польських урядовців, зокрема й короля Станіслава Лещинського. А із прибуттям в Україну шведської армії восени 1708 р. було укладено угоду на засадах васалітету з королем Карлом XII.

Повною мірою імперську зверхність відчув на собі новообраний гетьман Іван Скоропадський. Вже з весни 1709 р. при ньому постійно перебував царський сановник князь Василь Долгоруков. Біограф Петра I Іван Голіков прямо зазначав, що «сей князь находилась при гетмане Скоропадском как бы надзирателем его поступков»⁹. А перемога під Полтавою дала можливість царю формально прикріпити свого резидента при гетьманському дворі. З липня 1709 р. ці обов'язки почав виконувати московський стольник Андрій Ізмайлов.

Офіційні повноваження резидента, визначені царською інструкцією, передбачали стеження за переміщеннями запорожців на кордонах України, контроль зовнішньополітичних кроків Івана Скоропадського та призначень на старшинські уряди. Водночас коло обов'язків царського представника значно розширювала таємна інструкція монарха. Зокрема, щодо політичного нагляду, резиденту наказувалося «...смотреть накрепко, чтоб как в нем, гетмане, так и в старшине и в полковниках никакой шатости к измене и возмущению народа не было <...> и разведывать того накрепко всякими способами»¹⁰. З метою запобігання «измены» дозволялося використовувати російські військові частини, розміщені в Україні. Акцентувалася увага резидента на питаннях кадрової політики та фінансів, насамперед збирання податків.

Представництво царського резидента в Україні було запроваджено за відсутності угоди з Росією, яка підписувалася з часів Б. Хмельницького при зміні гетьмана. У липні 1709 р. Іван Скоропадський подав у Решетилівці Петру I проект «статей» з 14 пунктів з проханням підтвердити українцям давні права і вольності¹¹. Проте засліплений Полтавською перемогою цар відмовився їх розглядати, покликаючись на занятість. Резолюції на окремі «статті» наклав державний канцлер Гаврило Головкін, проте вони нічим реально не підкріплювалися і залишилися лише

⁷ Універсали Івана Мазепи 1687–1709. — Київ, Львів : НТШ, 2002. — С. 59–60; Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія історія «зради». — К. : Кліо, 2013. — С. 3–44.

⁸ Оглоблин О. Гетьман Мазепа та його доба. — Нью-Йорк, Київ, Львів, Париж, Торонто, 2001. — С. 245; Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея

XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. — К. : Альтернативи, 1997. — С. 207–208.

⁹ Голіков И.И. Деяния Петра Великого, мудрого преобразователя России. — М., 1843. — Т. 15. — С. 12.

¹⁰ Источники Малороссийской истории... — М., 1859. — Ч. II. — С. 230.

¹¹ Гуржій О. Гетьман Іван Скоропадський. — К. : Інститут історії України НАН України, 1998. — С. 59.

деклараціями. Фактично вперше з 1654 р. Україна позбавилася права на укладання угоди з Росією, де неухильно утверджувався абсолютистський режим.

Заміна резидента в Україні восени 1710 р. на Федора Протасьєва стала нагодою для розширення його повноважень. В інструкції канцлера Г. Головкина містилося положення про необхідність інформувати про доноси на гетьмана та старшину, а для допиту відсилати підозрюваних до російських воєвод. Згодом цей пункт деталізувався щодо методів пошуку людей, на яких надходять скарги, із використанням російських «ратних людей». Звіти про свою діяльність резидент надсилав до Петербурга регулярно раз на два на місяці. Його робота була спрямована на приниження гетьманської влади та встановлення атмосфери недовіри в середовищі козацької старшини. Така політика російського уряду щодо України була чітко сформульована київським генерал-губернатором Дмитром Голіциним: «Для нашей безопасности на Украине надобно прежде всего посеять несогласие между полковниками и гетманом; не надобно исполнять всякие просьбы гетмана, особенно когда будет просить наградить кого-нибудь деревнями, мельницами или чем-нибудь другим»¹². За таких обставин, на думку російського чиновника, старшини обов'язково будуть надсилати доноси, що призведе до напруги в гетьманському уряді.

На тлі активного поступу російського абсолютизму частина козацтва, яка перейшла на територію Османської імперії, влітку 1709 р. намагалася після смерті Івана Мазепи переглянути політичний устрій в Україні. Найближчі соратники гетьмана, насамперед молодша генерація козацької старшини, здебільшого вихованці Києво-Могилянської академії: Григорій Герцик, Пилип Орлик, Федір Нахимовський, Іван Ломиковський, Федір Минович, виявили схильність до сприйняття нових ідей європейського політикуму про створення держав внаслідок договору між правителем та підданими, які були декларовані ідеологами ранньобуржуазних революцій. Зразковою формою державного життя вбачалася конституційна монархія. Можливо, переваги останньої ще більш зримо постали перед творцями «Бендерської конституції» в умовах еміграції навесні 1710 р.

Натхненна духом боротьби і вірою в близьку перемогу конституція була не лише витвором української політичної думки, але й декларацією державних прав, насамперед першим конституційним актом. На переконання дослідника історії українського права Миколи Василенка з його допомогою козацька старшина зробила реальну

спробу єдиний раз самостійно підвести «юридичну основу під державний лад України»¹³. Рівень юридичної думки на початку XVIII ст., очевидно, був недостатнім для втілення в текст конституції чітких і конкретних положень та правових норм, характерних для новітньої доби. У багатьох місцях питання про норми лише ставилося, а їх формулювання полишалося за гетьманом. Однак це не применшує значення документа, в якому закріплювалося право старшини на провідну роль у державних справах Гетьманщини.

Для розуміння того, що козацька старшина усвідомлювала свої дії, слід звернутися до тексту преамбули, в якій чітко висвітлювалася не лише історія Війська Запорозького, але й порядок зазначалося — «народ козацький». Тут же висловлена ідея історичної тяглості державотворчих процесів в Україні з епохи княжої Русі. Водночас наголошується на мотивах, які спонукали гетьмана і старшину укласти угоду: «Оскільки дехто з колишніх гетьманів, наслідуючи деспотичне московське правління, зухвало намагався привласнити собі, всупереч праву і рівності, необмежену владу, не соромлячись нехтувати давніми законами і вольностями Війська Запорозького і тяжко пригноблюючи простий народ, тому ми, присутня тут старшина, і ми, кошовий отаман з Війском Запорозьким, попереджаючи подібні прецеденти... уклали угоду з паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом»¹⁴. Очевидно, попередній досвід державного будівництва спонукав старшину до необхідності письмової фіксації обов'язковості виконання угод нинішнім і наступними правителями козацької України.

В основному тексті проголошуються головні принципи побудови суверенної Української держави під номінальною протекцією шведського короля. Організація структури влади була спрямована проти встановлення одноосібного гетьманського правління і передбачала утвердження монархії парламентського типу. Тобто у Конституції Пилипа Орлика вперше в Україні було зафіксовано намір організації державного життя в руслі європейської політико-правової ідеології. Разом з тим реалії початку XVIII ст. не сприяли реалізації планів, а гетьману в екзистенції довелося тривалий час безуспішно шукати підтримки у європейських монархів.

Полтавська перемога, успіхи на Балтійському морі у протистоянні із Швецією та перемир'я із Туреччиною дали змогу царській адміністрації

¹³ Василенко Н.П. Конституція Филиппа Орлика // Ученые записки Института истории РАН ИИОН. — М., 1929. — Т. 4. — С. 161.

¹⁴ Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького // Історія української конституції. — К., 1997. — С. 33–34.

¹² Соловьєв С.М. Указ. соч. — М., 1992. — Кн. VIII, т. 15. — С. 32.

рішучіше діяти в стосунках із Гетьманщиною. Кожний наступний рік приносив нові обмеження гетьманської влади. У 1713 р. на прохання київського воєводи Бориса Шереметьєва та царського резидента Федора Протасьєва полковницьких посад були позбавлені Василь Савич — лубенський та Іван Ніс — прилуцький. Натомість ніжинським полковником призначено російського офіцера і зятя українського гетьмана — Петра Толстого. У грамоті Петра I гетьману І. Скоропадському від 22 січня 1715 р. йшлося про заборону обрання старшин у полках без царського дозволу та узгодження з стольником Протасьєвим. Критерієм для старшин мала бути вірність царю: «А которые были в какой измене, — наголошувалося в документі, — и до сего великого государя нашего указа от полковников поставлены в полковую старшину и в сотники, и о тех взяв подлинное известие, оных переменить, и на их место выбрать и поставить других выше объявленным же образом, верных и достойных»¹⁵. Тому нерідко гетьман дізнавався про нове призначення

на старшинські уряди після публікації відповідного указу в Петербурзі.

Своєрідним апогеєм абсолютизму петровської епохи стало проголошення царя імператором все-російським 1721 р. Це безпосередньо відобразилося на стосунках з Гетьманщиною. 14 листопада Петро I видав грамоту, в якій містилися нарікання на незадовільне функціонування підпорядкованої гетьману військової установи і наказ про створення у Глухові судової канцелярії на чолі з генеральним суддею Іваном Чернишом. А вже 29 квітня 1722 р. імператор іменним указом запровадив Малоросійську колегію — вищу касаційну й фінансову установу в Гетьманщині, яка стала передумовою ліквідації Української держави ранньонові доби.

Таким чином, державницькі засади Гетьманщини пройшли складний шлях еволюції від республіканських до обмеженої монархії, а на межі XVII–XVIII ст. вони наштовхнулися на протилежну форму правління — російський абсолютизм. Запропонований козацькою елітою новий тип суспільних відносин, вміщений у Конституції Пилипа Орлика, не був втілений в життя. А зміцнення позицій російського царя зумовило кристалізацію імперського режиму, якому Українська держава виявилася неспроможною протистояти.

¹⁵ Источники Малороссийской истории... — Ч. II. — С. 276.

ДЕЖРЕЛА

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — СПб., 1863. — Т. 4. — 276 с.
2. Бібліотека Музею Чарторийських в Кракові. Відділ рукописів. — Спр. 964. — 26 арк.
3. Василенко Н.П. Конституция Филиппа Орлика / Н.П. Василенко // Ученые записки Института истории РАН ИИОН. — М., 1929. — Т. 4. — С. 157–179.
4. Голиков И.И. Деяния Петра Великого, мудрого преобразователя России / И.И. Голиков. — М., 1843. — Т. 15. — 243 с.
5. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату / В. Горобець. — К. : Інститут історії України НАН України, 2009. — 270 с.
6. Гуржій О.І. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст. : кордони, населення, право / О.І. Гуржій. — К. : Основи, 1996. — 223 с.
7. Гуржій О. Гетьман Іван Скоропадський / О. Гуржій. — К. : Інститут історії України НАН України, 1998. — 207 с.
8. Источники Малороссийской истории, собранные Д.Н. Бантыш-Каменским и изданные О. Бодянским. — М., 1858. — Ч. I (1649–1687). — 339 с.; М., 1859. — Ч. II (1691–1722). — 340 с.
9. Костомаров Н.И. Руина. Гетманство Брюховецкого, Многогрешного и Самойловича // Н.И. Костомаров. Собр. соч. Исторические монографии и исследования. — СПб., 1905. — Кн. 6, т. 15, 16. — 814 с.
10. Оглоблин О. Гетьман Мазепа та його доба / О. Оглоблин. — Нью-Йорк, Київ, Львів, Париж, Торонто, 2001. — 461 с.
11. Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького // Історія української конституції. — К. : Право, 1997. — С. 31–46.
12. Соловьев С.М. История России с древнейших времен // С.М. Соловьев. Сочинения. — М. : Мысль, 1991. — Кн. VII, т. 13, 14. — 701 с.; Кн. VIII, т. 15, 16. — М. : Мысль, 1992. — 674 с.
13. Смолій В.А. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації / В.А. Смолій, В.С. Степанков. — К. : Альтернативи, 1997. — 367 с.
14. Смолій В. Українська національна революція / В. Смолій, В. Степанков. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. — 447 с.
15. Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія історія «зради» / Т. Таїрова-Яковлева. — К. : Кліо, 2013. — 403 с.
16. Універсали Івана Мазепи 1687–1709. — Київ, Львів : НТШ, 2002. — 757 с.

REFERENCES

1. Akty, otnosiashchiesia k istorii Yuzhnoi i Zapadnoi Rossii, T. 4. (1863). Sankt-Peterburg, 267 p. (in Russian).
2. Biblioteka Muzeiu Chartoryiskykh v Krakovi. Viddil rukopysiv. Spr. 964, 26 ark. (in Polish).
3. Vasylenko, N. P. (1929). Konstitutsiia Filippa Orlika. Moskva, Ucheniye zapiski Instituta istorii RANIION, T. 4, pp. 157–179 (in Russian).
4. Golikov, I. I. (1843). Deianiia Petra Velikogo, mudrogo preobrazovatel'ia Rossii. Moskva, T. 15, 243 p. (in Russian).
5. Horobets V. (2009). Vlada ta sotsium Hetmanatu. Kyiv, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, p. 270 (in Ukrainian).
6. Hurzhii, O. I. (1996). Ukrainska kozatska derzhava v druhii polovyni XVII— XVIII st.: kordony, naselennia, pravo. Kyiv, Osnovy, 223 p. (in Ukrainian).
7. Hurzhii, O. (1998). Hetman Ivan Skoropadskyi. Kyiv, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 207 p. (in Ukrainian).
8. Istochniki Malorossiiskoi istorii, sobrannyye D. N. Bantysh-Kamenskimi i izdannyye O. Bodianskim. (1858). Moskva, Ch. I, 339 p., Ch. II, 340 p. (in Russian).
9. Kostomarov, N. I. (1905). Ruina. Hetmanstvo Briukhovetskogo, Mnogogreshnogo i Samoilovicha. Sobr. soch. Istoricheskie monografii i issledovaniia. Sankt-Peterburg, Kn. 6, T. 15, 16, 814 p. (in Russian).
10. Ohloblyn, O. (2001). Hetman Mazepa ta yoho doba. Niu-York, Kyiv, Lviv, Paryzh, Toronto, 461 p.
11. Pakty i konstytutsii zakoniv ta volnosti Viiska Zaporozkoho. Istoriia ukrainskoi konstytutsii. (1997). Kyiv, Pravo, pp. 31–46 (in Ukrainian).
12. Soloviev, S. M. (1991–1992). Istoriia Rossii s drevneishikh vremen. Sochineniia. Moskva, Mysl, Kn. II, T. 13, 14, 701 p.; Kn. VIII, T. 15, 16, 674 p. (in Russian).
13. Smolii, V. A., Stepankov, V. S. (1997). Ukrainska derzhavna ideia XVII–XVIII stolit: problemy formuvannia, evoliutsii, realizatsii. Kyiv, Alternatyvy, 367 p. (in Ukrainian).
14. Smolii, V., Stepankov, V. (2009). Ukrainska natsionalna revoliutsiia. Kyiv, Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». (in Ukrainian).
15. Tairova-Yakovleva, T. (2013). Ivan Mazepa i Rosiiska imperiia istoriia «zrady». Kyiv, Klio, 403 p. (in Ukrainian).
16. Universaly Ivana Mazepy 1687–1709. (2002). Kyiv, Lviv, NTSh, 757 p. (in Ukrainian).

Vitalii Shcherbak

UKRAINIAN STATE AT THE TURN OF XVII–XVIII CENTURIES

During the Liberation War of 1648-1657s the revival of Ukrainian state as a successor of the princely Rus happened. Formation of its main principles during the war led to internal conflict and the failure to conduct foreign policy. Hetman Bohdan Khmelnytsky gradually began to lean to the idea of hereditary power in Ukraine and establishment of monarchical form of government that met Europe's leading trends of early modern political space. In the second half of 17th century Cossack Army political system experienced radical transformations in which the governing regime acquired the authoritarian traits under the influence of various factors. Public legal status of Hetman state in this period is the most determined in "Hlukhivsky Articles" in 1669. They became a political compromise between demoralized by long-term armed conflict Ukrainian officers and Moscow kingdom. The political system of Ukraine passed severe tests during the Great Northern War, against the background of the formation of absolutism in the Russian state. Victory over the Swedes at Poltava in 1709 enabled the king Peter to intervene in the Ukrainian affairs through its resident at Hetman court. His official powers included surveillance after activities of Ukrainian ruler and control of foreign policy of I. Skoropadsky. Part of the Cossacks, who moved to the territory of the Ottoman Empire, tried to review the political system in Ukraine after the death of Ivan Mazepa. Hetman closest supporters, especially the younger generation of Cossack officers, were inclined to accept new ideas of European politicians that were declared by ideologists of early bourgeois revolutions. In the main text of "Pylyp Orlyk Constitution" it was proclaimed the principles of building a sovereign Ukrainian state under the nominal patronage of the Swedish king. But the project was not implemented. Meanwhile strengthening position of the Russian tsar led to the crystallization of imperial regime, which Hetman state was unable to resist.

Key words: Hetmanate, state foundations, Hetman, Russia, absolutism.

Дата надходження статті до редакції: 15.09.2017.